

Feliksiak, Stanisław

Zygmunt Federowicz (1889-1973)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 19/3, 553-560

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZYGMUNT FEDOROWICZ
1889—1973

Dnia 3 lutego 1973 r. zmarł w Warszawie znany historyk zoologii doc. dr Zygmunt Józef Fedorowicz.

Urodził się 11 III 1889 w Warszawie, jako syn Karola i Anny z domu Kałabuńskiej. Ciężkie warunki dzieciństwa, wśród licznego rodzeństwa, pokonał dzięki nieprzeciętnym uzdolnieniom. Stale musiał pomagać rodzinie. Już jako ośmioletni chłopiec pracował u stryjecznego brata w warsztacie cyzelaerskim.

W czasie pobytu w prywatnej szkole realnej Emiliana Konopczyńskiego, z uwagi na niezamożność rodziców, opłaty za jego naukę wpływały z sum społecznych, składanych w redakcji „Kuriera Warszawskiego”. We wszystkich klasach był prymusem, na świadectwie dojrzałości, wydanym w 1908 r., widnieją oceny celujące. W czasie pobytu w szkole znajdował czas na korepetycje i na wyjazdy letnie na tzw. kondycje. Jednym z jego uczniów był późniejszy wybitny ornitolog Janusz Domaniewski (1891—1954). W czasie kilku wakacji odbywali wspólne wycieczki przyrodnicze.

Po ukończeniu gimnazjum był jednym z założycieli i współredaktorów miesięcznika „Prąd”. Jako stypendysta Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży wyjechał na studia do Belgii. W Université Catholique de Louvain przebył jedynie rok na Wydziale Fizyko-Matematycznym.

Latem 1910 r. złożył jako ekstern egzamin dojrzałości w warszawskim Suworowskim Korpusie Kadetów oraz egzamin dodatkowy z ła-

ciny i propedeutyki filozofii w szkole Konopczyńskiego. Rosyjskie świadectwo dojrzałości było niezbędne dla zdobycia ulg w ewentualnej służbie wojskowej. Na jesieni tegoż roku wyjechał w charakterze sekretarza osobistego ks. prałata Jana Gnatowskiego, literata znanego pod pseudonimem Jan Łada, w trzymiesięczną podróż po Niemczech, Belgii, Francji, Hiszpanii i Maroku.

W 1911 r. zapisał się na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pod kierunkiem znakomitego uczonego Henryka Hoyera (1864—1947) rozpoczął badania nad rozwojem układu naczyniowego i limfatycznego u płazów bezogonowych (*Anura*). W roku akademickim 1913/1914 objął w Zakładzie Anatomii Porównawczej funkcję młodszego asystenta. Otrzymał również stypendium z Kasy im. Mianowskiego na prowadzenie badań nad wirkami (*Turbellaria*). Na wakacje 1914 r. wyjechał do Wilna, gdzie zatrzymał go wybuch wojny.

W okolicach Wilna prowadził badania faunistyczne nad wirkami, owadami prostoskrzydłymi, płazami i gadami, ogłaszając dukiem w latach 1914, 1916 i 1918 cztery prace naukowe. Porządkował zbiory w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie oraz urządził tam salę zoologiczną. Dla celów zarobkowych został współpracownikiem „Dziennika Wileńskiego”. Przez cały zresztą czas pobytu w Wilnie utrzymywał kontakt z prasą wileńską i warszawską. Oprócz publikacji naukowych i popularnonaukowych, o których mowa będzie dalej, jest autorem około tysiąca artykułów i notatek publicystycznych, zamieszczanych głównie w „Dzienniku Wileńskim” (1915—1939) oraz w „Kurierze Warszawskim” (w okresie międzywojennym). Podpisywał je przeważnie kryptonimem Z. F., zf. Zf. lub pseudonimem Józef Choromański.

W 1915 r. zaczął uczestniczyć w organizowaniu szkolnictwa polskiego w Wilnie. Od jesieni tegoż roku rozpoczął pracę nauczycielską. W 1918 r. został dyrektorem Gimnazjum im. Joachima Lelewela. Brał udział w posiedzeniach wileńskiego Komitetu Edukacyjnego, który organizował rozbudowę sieci szkolnictwa polskiego.

W końcu 1918 r. został przez Wileński Komitet Polski wydelegowany do nawiązania kontaktu z władzami w stolicy. Do Wilna powrócić nie mógł z powodu działań wojennych. Podjął wówczas pracę nauczycielską, prowadząc równocześnie badania anatomiczne nad ujściem serc limfatycznych u płazów w Pracowni Zoologicznej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, pod kierunkiem prof. Jana Tura (1875—1942). Na wiosnę wyjechał do Krakowa i złożył na Uniwersytecie Jagiellońskim tzw. rygoryzmu. W dniu 21 czerwca 1919 r. otrzymał dyplom doktora filozofii na podstawie pracy *Przyczynek do badań nad anatomią i rozwojem niektórych żył płazów*, przygotowanej pod kierunkiem prof. Henryka Hoyera.

Wezwany do Wilna przez władze oświatowe objął tam — jesienią 1919 r. — stanowisko dyrektora gimnazjum męskiego, nazwanego później im. Króla Zygmunta Augusta. Prowadził równolegle wykłady biologii ogólnej na Wyższych Kursach Naukowych. Był wybrany do Rady Miejskiej Wilna, gdzie do 1939 r. pełnił na zmianę funkcje radnego lub ławnika.

W czasie ewakuacji w 1920 r. polskich instytucji z Wilna znalazł się ponownie w Warszawie i zgłosił się ochotniczo do wojska polskiego. Pracując w urzędzie wojskowym ogłosił dukiem kilka broszurek geograficzno-politycznych, będących pomocą naukową dla oficerów oświa-

towych. Od 6 XII 1920 r. objął stanowisko wicedyrektora Departamentu Oświaty w Wilnie, a po niespełna roku — dyrektora upaństwowionego Gimnazjum Męskiego im. Króla Zygmunta Augusta.

W okresie istnienia tzw. Litwy Środkowej pełnił funkcje pierwszego wicemarszałka Sejmu Wileńskiego. Brał udział jako rzeczoznawca w rokovaniach polsko-litewskich w Brukseli w 1921 r. W następnym roku został czynnym członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. W 1923 r. otrzymał krzyż oficerski orderu Polonia Restituta. W 1924 r. rozpoczął pracę w Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego. Pełnił tam na przemian obowiązki wizytatora szkół i naczelnika wydziału aż do przeniesienia go z dniem 31 maja 1931 r. w wieku lat 42, w stan spoczynku (z powodu jego działalności w Stronnictwie Narodowym). Do 1934 r. pracował jako wykładowca i dyrektor Instytutu Nauk Handlowo-Gospodarczych w Wilnie. W latach 1932—1935 miał wykłady zoologii na Uniwersytecie Powszechnym przy Uniwersytecie Stefana Batorego. Jako emeryt zajmował się dziennikarstwem oraz pracą naukową.

W czasie okupacji niemieckiej pełnił w okresie 1 II 1942—28 VIII 1944 r. funkcję delegata rządu na okręg wileński. Do 1 XII 1955 przebywał w Związku Radzieckim, a następnie został repatriowany do Polski. Za walkę z okupantem hitlerowskim w latach 1939—1944 został w 1968 r. odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami.

W Instytucie Zoologicznym PAN pracował od 1 VI 1956 jako adiunkt, pełniący obowiązki kierownika Działu Wystaw i Popularyzacji. Po przeniesieniu 1 IX 1960 na emeryturę korzystał bez przerwy z miejsca do pracy w Instytucie, kierując całe swe wysiłki na badania historyczne.

Pierwszym bodźcem do podjęcia badań w zakresie historii zoologii w Polsce było dla Zygmunta Fedorowicza przewiezienie w 1930 r. z Krakowa do Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego archiwum Kuratorii Wileńskiej z czasów ks. Adama Czartoryskiego. Przekonał się on rychło, że monografie i przyczynki dotyczące dziejów dawnej Wszechnicy Wileńskiej, jak np. Józefa Bielińskiego i Ludwika Janowskiego, zawierają liczne luki i błędy oraz nie uwzględniają wielu źródeł archiwalnych.

W 1938 r. zaczął ogłaszać w poznańskim „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” swój *Zarys organizacji studiów przyrodniczych na Wszechnicy Wileńskiej w latach 1781—1831*. Jednak dopiero w 1957 r. mógł opublikować pełne już opracowanie dziejów organizacji studiów przyrodniczych na Wszechnicy Wileńskiej wraz z omówieniem jej katedr historii naturalnej oraz zoologii i anatomii porównawczej i na tej podstawie 20 III 1961 uzyskał stopień naukowy docenta historii zoologii na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Warszawskiego.

Zainteresowania badawcze Z. Fedorowicza koncentrowały się głównie na dziejach instytucji naukowych w ośrodkach: wileńskim, krakowskim i gdańskim. W przyszłości miał zamiar zająć się również ośrodkiem wrocławskim. O publikacjach dotyczących ośrodka wileńskiego wspomnieliśmy wyżej. Dodać więc trzeba, że dla uczczenia 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego ogłosił w latach 1962 i 1965 dwie monografie, obejmujące dzieje tegoż Uniwersytetu, zwłaszcza jego katedr zoologicznych (1777—1960). Opracował także dzieje zoologii w Gdańsku w XVII i XVIII stuleciu.

Niemalø uwagi poświęcił ogólnej historii zoologii polskiej. Należy tu wspomnieć zwięzłe ujęcie historii tej nauki w Polsce do 1860 r. i w latach 1914—1939, zamieszczone w „Studiach i Materiałach z Dziejów Nauki Polskiej”. Omówienie *Dotychczasowych badań nad historią zoologii w Polsce* zostało ogłoszone w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki”. Do tej grupy należy opracowanie monograficzne *Zarys rozwoju fizjografii Polski ze szczególnym uwzględnieniem faunistyki (od czasów najdawniejszych do roku 1918)*, które ogłosił w „Memorabilia Zoologica”. Najbardziej ambitne było ujęcie zoologii polskiej na tle światowym, w książce *Zarys historii zoologii*. Obszerne uzupełnienia do tej pracy znajdują się w rękopisie w materiałach pozostałych po doc. Fedorowiczu.

Historią faunistyki zajął się Z. Fedorowicz w dwu pracach: *Faunistyka w działalności Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności (1865—1939)* oraz *Fauna Polski w dziełach Gabriela Rzączyńskiego (1664—1737)*. W drugiej z tych publikacji autor zadaje sobie trud identyfikacji 354 gatunków zwierząt uwzględnionych w dwu dziełach Rzączyńskiego: *Historia naturalis curiosa... Auctuarium Historiae naturalis Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithuaniae...*

Zygmunt Fedorowicz pozostawił — liczący 439 stron — maszynopis pracy streszczającej obszerne w języku polskim dwa dzieła fizjograficzne Gabriela Rzączyńskiego¹ oraz maszynopis pracy *Jan Jonston z Szamotuł (1603—1675) jako zoolog* (ss. 73), w której zawarty jest życiorys naszego wielkiego encyklopedysty wraz z częściowym omówieniem jego dzieł, jak: *Thaumatographia naturalis* (Amsterdam 1632) oraz *Historia naturalis* (Frankfurt nad Menem 1650—1653).

Jego praca *Ewolucjonizm na Uniwersytecie Wileńskim przed Darwinem* była wyróżniona w Roku Darwinowskim (1959) III nagrodą na konkursie Komisji Ewolucjonizmu Polskiej Akademii Nauk na prace z dziejów myśli ewolucyjnej. Z historią ewolucjonizmu wiążą się jeszcze trzy artykuły doc. Fedorowicza: *Wystawa pt. Karol Darwin, jego życie i dzieło*, *Jak Mendel odkrył prawa dziedziczności* oraz *Ernst Haeckel i Lorenz Oken*.

Większość publikacji Z. Fedorowicza to biografie wybitnych zoologów takich jak: Jerzy Forster (1754—1794), Ludwik Bojanus (1776—1827), Edward Eichwald (1795—1876), Maksymilian Siła Nowicki (1826—1890), Antoni Wierzejski (1843—1916), Michał Siedlecki (1873—1940), Tadeusz Garbowski (1869—1940), Henryk Hoyer (1864—1947), Eugeniusz Kiernik (1877—1921), Władysław Poliński (1885—1930), Zygmunt Kłodziejski (1893—1935).

Trzy publikacje poświęcił Instytutowi Zoologicznemu Polskiej Akademii Nauk, pozostawił również niewielki maszynopis (s. 69) *Historii Instytutu*.

Od 1957 r. doc. Fedorowicz zaczął pełnić obowiązki sekretarza naukowego w wydawnictwie Instytutu Zoologicznego PAN „Memorabilia Zoologica”. Mimo podeszłego wieku był najczynniejszym członkiem Komitetu Redakcyjnego. W oparciu o „Memorabilia”, Archiwum i Bibliotekę

¹ Pełny tytuł tej pracy brzmi: *Ks. Gabriel Rzączyński T. J. Historia Naturalna Królestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego i krajów przyłączonych. Część I. Sandomierz 1721. Część II. Gdańsk 1742. Z oryginałów łacińskich streścił, wstępem i objaśnieniami opatrzył Zygmunt Fedorowicz.*

Instytutu Zoologicznego mógł rozwinąć obfitą działalność autorską. W samych „Memorabiliach” w latach 1958—1972 ogłosił 12 opracowań o charakterze monograficznym, w tym dwie wspólnie z prof. Zbigniewem Kaweckim i prof. Romanem Wojtusiakiem. Pod jego redakcją naukową ukazały się cztery tomy „Memorabiliów” w latach 1963, 1965, 1966 i 1967, zawierające prace: J. Kozuchowskiego *Zarys historiografii zoologii na ziemiach polskich*; L. H. Bojanusa — *De uro nostrate eiusque sceleto commentatio. Rozważania nad żubrem i jego kośćcem*. W 140-lecie krytycznie opracowali i komentarzem opatrzyli Tadeusz Roskosz i Wojciech Empel; M. Siedleckiego — *Na drodze życia i myśli. Pisma pośmiertne uzupełnione wyciągiem z Notatnika wojennego Ewy Siedleckiej* i Z. Kaweckiego — *Władysław Kulczyński (1854—1919)*. Z posłowiem Stanisława Kulczyńskiego.

Prace doc. Zygmunta Fedorowicza obejmują tematy naukowe z zakresu zoologii, popularyzacyjno-dydaktyczne oraz z historii zoologii.

Wśród tematów zoologicznych, ściśle naukowych, jest 12 pozycji, dotyczących faunistyki i anatomii. Jedno z opracowań faunistycznych ma charakter podręcznika (*Krajowe zwierzęta ssące*, 1928). Publikacje te ogłosił w latach 1913—1920, 1928 i 1930.

Do prac dydaktyczno-popularyzacyjnych należy zaliczyć 11 pozycji: 5 najwcześniejszych z 1909 r. — polemiki z zakresu teorii ewolucji, 3 z dydaktyki, w tym dwa podręczniki szkolne (*Wypisy do nauki o Polsce współczesnej*, 1923 i *Polska. Krajobraz i człowiek*, 1925) oraz 3 z zakresu popularyzacji zagadnień polityczno-geograficznych ogłoszone w roku 1920.

Najwięcej, bo aż 33 opracowania, poświęcił historii zoologii. Podzielić je można na: 1) Opracowania ogólne, obejmujące całą zoologię lub jej kierunki — 6 pozycji (publikowanych od 1962 r.); 2) Opracowania poświęcone ewolucjonizmowi — 4 pozycje; 3) Dzieje instytucji naukowych — 12 pozycji; 4) Biografie wybitnych uczonych — 11 pozycji (począwszy od 1958 r.). Wiele materiału biograficznego mieści się również w innych pracach Z. Fedorowicza, zwłaszcza dotyczących dziejów instytucji naukowych.

Podziw ogarnia, jak dużo dokonał dla nauki pełniąc jednocześnie wiele innych obowiązków. Był przykładem nauczyciela, pedagoga i naukowca, biorącego czynny udział w pracach organizacji naukowych, oświatowych i społecznych. Twórczość w drugiej połowie życia poświęcił całkowicie historii zoologii. Podstawę dla jego osiągnięć historycznych i publikacji, liczniejszych w tym okresie, stanowił nie tyle osobisty warsztat pracy, bo ten raczej był skromny, lecz znakomita pamięć, szeroka wiedza, umiejętność poszukiwań archiwalnych i bibliotecznych oraz — jak sam mówił — długoletnia praktyka dziennikarsko-redakcyjna.

Pogrzeb doc. Zygmunta Fedorowicza odbył się na Cmentarzu Bródnowskim 7 II 1973. Przemówienie, w imieniu pracowników Instytutu Zoologicznego Polskiej Akademii Nauk, Komitetu Redakcyjnego „Memorabilia Zoologica” oraz Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, zakończyłem słowami: Z wielkim żalem żegnamy dobrego, szlachetnego Człowieka o prawym, silnym charakterze — zasłużonego dla nauki, oświaty i obrony ojczystego Kraju.

WYKAZ PRAC DOC. ZYGMUNTA FEDOROWICZA

1. Teoria ewolucji a chrystianizm. *Prąd* R. 1: 1909 nr 1 s. 13—15.
 2. Instykt czy rozum? (szkic z psychologii porównawczej). *Tamże* nr 4—5 s. 93—98.
 3. [Rec.] Mohl: Ewolucja czy trwałość gatunków. Poznań 1909. *Tamże* s. 129—130. (Podpisano kryptonimem zf).
 4. [Rec.] Lutosławski: Teoria ewolucji w oświetleniu chrześcijańskim (Prace O. Ericha Wasmanna T. J.). Odb. z *Biblioteki Warszawskiej*, Warszawa 1909. *Tamże* nr 10—11 s. 331—332. (Podpisano Zf.).
 5. [Rec.] Kneller: Chrześcijaństwo a przedstawiciele nowoczesnej wiedzy przyrodniczej. Warszawa 1909. *Tamże* s. 335—337. (Podpisano z.f.).
 6. Badania nad rozwojem naczyń limfatycznych niektórych płazów bezogonowych. *Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU* Dz. B. T. 53: 1913 s. 127—137, tabl. 1.
 7. Untersuchungen über die Entwicklung der Lymphgefäße bei Anurenlarven. Vorläufige Mitteilung. *Bull. int. Acad. Sc. Cracovie Sér. B* 1913 s. 290—297, tabl. 1.
 8. Przyczynek do badań nad anatomią i rozwojem niektórych żył płazów. *Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego AU* Dz. B. Cz. 1 T. 54: 1914 s. 197—208, ilustr. 5, tabl. 1.
 9. Beitrag zur Kenntnis der Anatomie und Entwicklung einiger Venen bei Amphibien. *Bull. int. Acad. Sc. Sér. B* 1914 s. 395—409, ilustr. 5, tabl. 1.
 10. Wirki okolic Wilna oraz zestawienie dotychczasowych rezultatów badań nad fauną wirków Polski i Litwy. *Pamiętnik Fizjograficzny* T. 22: 1914 Dz. 3 Zoologia s. 162—169.
 11. Materiały do fauny okolic Wilna. I. Prostoskrzydłe z Landwarowa. *Tamże* T. 23: 1916 Dz. 2 Zoologia s. 1—4.
 12. Materiały do herpetologii Litwy i Rusi Białej. *Tamże* T. 25: 1918 Dz. 3 Zoologia s. 1—12.
 13. Płazy i gady na Litwie. *Rocznik TPN*. Wilno T. 6: 1915—1918 [druk 1918] s. 206—221.
 14. Ujście serc limfatycznych płazów. *Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego PAU*. T. 20: 1920 s. 71—78, ilustr. 3.
 15. Embouchure des coeurs lymphatiques dans les veines des amphibiens. *Bull. int. Acad. Pol. Sc. Sér. B* 1920 s. 56—61. ilustr. 2.
 16. Nasze granice i nasi sąsiedzi. Warszawa 1920 ss. 30.
 17. Polski Śląsk. Warszawa 1920 ss. 31.
 18. Czym jest Gdańsk dla Polski? Warszawa 1920 ss. 19.
 19. Wypisy do nauki o Polsce współczesnej. Dostosowane do programu Gimnazjów Państwowych. Wilno 1923 ss. IX, nlb. 7, 470.
 20. Polska. Krajobraz i człowiek. Wypisy geograficzne. Warszawa 1925 ss. 265, nlb. 3, ilustr.
 21. Krajowe zwierzęta ssące. Wilno 1928 ss. VIII, 210, nlb. 2, ilustr. 108.
 22. Kształcenie zdolności spostrzegania u młodzieży, jako podstawowy cel nauczania przyrodznawstwa. *Czasopismo Przyrodnicze Ilustrowane* R. 3: 1929 zes. 5—6 s. 186—187.
- Toż: [W:] Księga Pamiątkowa XIII Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich w Wilnie w dniach 26—29 września 1929 r. T. 1. Wilno 1930 s. 240—241.
Tamże: Głos w dyskusji: s. 227, 230, 232, 237, 238, 240.
23. Żaba zwinka (*Rana agilis Thom.*) z Nieświeża. *Kosmos* Ser. A R. 55: 1930 s. 737—739.

24. Organizacja studiów przyrodniczych na Wszechnicy Wileńskiej w latach 1781—1831. [W:] Pamiętnik XV Zjazdu Lekarzy i Przyrodników Polskich we Lwowie 4—7 VII 1937. Lwów 1939 s. 303—305.
25. Zarys organizacji studiów przyrodniczych na Wszechnicy Wileńskiej w latach 1781—1831. *Archiwum Historii i Filozofii Medycyny* T. 16: 1936/1937 [druk 1938] s. 163—173; T. 17: 1938 [druk 1939] s. 227—245; T. 18: 1939/1947 [druk 1947] s. 268—272; T. 19: 1948 [druk 1949] s. 201—214.
26. Organizacja studiów przyrodniczych na Wszechnicy Wileńskiej w latach 1781—1832. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej* t. 5: 1957 zes. 1 s. 3—71.
27. Katedra historii naturalnej w dawnej Wszechnicy Wileńskiej. *Tamże* s. 73—126.
28. Katedra zoologii i anatomii porównawczej w Uniwersytecie Wileńskim (1805—1832). *Tamże* s. 127—198. Na s. 199—204 skorowidz nazwisk i spis treści (do poz. 26, 27, 28).
29. Ludwik Henryk Bojanus. *Memorabilia Zoologica* nr 1 1958 ss. 47. ilustr. 3.
30. Wystawa pt. Karol Darwin, jego życie i dzieło. *Wszechświat* 1959 nr 12 s. 340, ilustr. 1.
31. Ewolucjonizm na Uniwersytecie Wileńskim przed Darwinem. *Memorabilia Zoologica* nr 4 1960 ss. 123, ilustr. 9.
32. Mowa Jerzego Forstera wygłoszona 2 lutego 1785 roku w Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie pt. *Limites Historiae naturalis*. *Tamże* nr 7 1961 ss. 69, ilustr. 2.
33. Maksymilian Siła Nowicki (1826—1890). *Tamże* nr 8 1962 ss. 139, ilustr. 16. (wspólnie z Z. Kaweckim).
34. Materiały do historii zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim (1777—1914). *Tamże* nr 9 1962 ss. 124, ilustr. 15.
35. Zarys historii zoologii. Warszawa 1962 ss. 350, ilustr. 155.
36. Zarys rozwoju fizjografii Polski ze szczególnym uwzględnieniem faunistyki (od czasów najdawniejszych do roku 1918). *Memorabilia Zoologica* nr 10 1963 ss. 185, ilustr. 4.
37. Warszawskie Muzeum Zoologiczne w nowej szacie. *Przegląd Zoologiczny* T. 7: 1963 zes. 1 s. 78—88, ilustr. 7.
38. Henryk Hoyer Młodszy. Wydawnictwo Jubileuszowe UJ T. 13 Kraków 1963 ss. 89, ilustr. 6. [Wspomnienia o prof. Henryku Hoyerze (Młodszym) s. 61—73. Autorzy: Zygmunt Fedorowicz, Zygmunt Grodziński, Henryk Szarski, Stanisław Skowron, Zbigniew Kaweckie, s. 27—28 Zofia Battaglia].
39. Dzieje zoologii na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1780—1960. Kraków 1965 ss. 143.
40. Jak Mendel odkrył prawa dziedziczności. *Biologia w Szkole* 1966 nr 2 s. 27—30.
41. Zarys historii zoologii w Polsce do 1860 r. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej* Ser. B zes. 10: 1966 s. 9—43.
42. Michał Siedlecki. Na drodze życia i myśli. Pisma pośmiertne uzupełnione wyciągami z „Notatnika wojennego” Ewy Siedleckiej. Przedmowa (s. 7—9) i red. nauk. Z. Fedorowicza. *Memorabilia Zoologica* nr 15 1966 ss. 110, ilustr. 8.
43. Fauna Polski w dziełach o. Gabriela Rzączyńskiego T. 1. (1664—1737). *Tamże* nr 16 1966 ss. 220, ilustr. 12.
44. Michał Siedlecki (1873—1940). *Tamże* nr 17 1966 [druk 1967] ss. 162, ilustr. 14. [Wspomnienia o prof. Michale Siedleckim s. 121—135. Autorzy: Stanisław Skowron, Hieronim Jawłowski, Mirosław Ramuł, Henryk Szarski, Kazimierz Demel, Zbigniew Kaweckie].
45. Eugeniusz Kiernik. *Wszechświat* 1967 zes. 12 s. 307—309 ilustr. 1.

46. Kołodziejski Zygmunt (1893—1935). *Polski słownik biograficzny* T. 13: 1968 s. 361—362.
47. Władysław Poliński. *Wszechświat* 1968, zesz. 4 s. 103—105, ilustr. 1.
48. [Sto pięćdziesięciolecie] 150-lecie Gabinetu Zoologicznego w Warszawie (1818—1968). *Przegląd Zoologiczny* T. 12: 1968 zesz. 3 s. 276—285, ilustr. 8.
49. Zoologia w Gdańsku w stuleciach XVII i XVIII. *Memorabilia Zoologica* nr 19 1968 ss. 121, ilustr. 22.
50. [Siedemdziesiąt pięć] 75 lat Działalności Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Materiały na IX Zjazd Polskiego Towarzystwa Zoologicznego, Lublin 22—25 września 1969 r. (Lublin 1969) s. 35.
51. Materiały do historii zoologii w Polsce w latach 1914—1939. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*. Ser B zesz. 19: 1970 s. 81—145.
52. Dotychczasowe badania nad historią zoologii w Polsce. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* R. 15: 1970 nr 3 s. 579—592.
53. Antoni Wierzejski (1843—1916). *Memorabilia Zoologica* nr 21 1970 ss. 81, ilustr. 6.
54. Faunistyka w działalności Komisji Fizjograficznej Polskiej Akademii Umiejętności (1865—1939). *Tamże* nr 22 1971 ss. 184, ilustr. 12.
55. Tadeusz Grabowski jako zoolog (1869—1940). *Tamże* nr 24 1972 s. 120, ilustr. 10. (wspólnie z R. J. Wojtusiakiem). [Wspomnienie o prof. Tadeuszu Garbowskiem s. 82—102. Autorzy: Krystyna Dreścik-Janiczakowa, Roman J. Wojtusiak, Natalia Natanson-Grodzińska, Maria Anna Tenenbaum-Rudzińska, Bronisław Ferens].
56. Ernst Haeckel i Lorenz Oken oraz echa ich działalności w Polsce. *Przegląd Zoologiczny* T. 16: 1972 zesz. 2 s. 110—122, ilustr. 2.